

СЕЋАЊА НА ИСТОРИЈСКУ СЕДНИЦУ ПОЛИТБИРОА ЦК КПЈ 4. ЈУЛА 1941.

Покушаћу најпре да изнесем ситуацију каква је била пре 22. јуна. Расположење међу чланством Партије очигледно је било да се припрема устанак, за рат против окупатора, за ослобођење. А тај рат није се одвајао од револуционарног свргавања домаће буржоазије. То је било у свести људи, партијских кадрова, и то не само руководећих. Цела Партија је била васпитана и организована да се бори против окупатора. Директива ЦК КПЈ била је да комунисти буду у првим борбеним редовима на фронту у борби за одбрану земље, да борбено расположење пренесе у масе и да настоје да масе добу до оружја. Ту директиву су прихватили не само комунисти него и патриотски расположене масе. У Загребу, на пример, Партија је у оним критичним данима тражила од југословенских војних власти да даду оружје да се наоружа народ и помогне војсци у борби против окупатора, да се — у ствари — рат против окупатора претвори и свенародну борбу за одбрану земље.

Спроводећи такву политику, све партијске организације су у току краткога рата и после окупације прикупљале оружје на свом терену, сакривале га и чувале, јер су се припремале за оружану борбу. Такво је било и расположење маса које су ишле за Партијом, а чак и оних где није било непосредног утицаја Партије. Било је, наиме, крајева где Партија није имала могућности да непосредно делује у смислу организоване повезаности. Али су се и саме масе у првим данима окупације оријентисале на борбу. Такав је био случај у неким крајевима Босне и Хрватске, где су усташе почеле са покољем српског становништва. То показује да се линија

Партије потпуно поклапала са схватањима и расположењем патриотских и демократски расположених маса, и у селу и у граду.

Такво расположење у народу за борбу није било повезано са међународним условима, са уласком Совјетског Савеза у рат. Јер практично је тада у масама, и у партијским масама, било извесне дезоријентације због споразума Молотов — Рибентроп. Расположење партијских маса да се обрачунају са окупатором било је независно од Совјетског Савеза; значи — да се не чека стварање услова, него да се почне са борбом, без обзира на однос снага, јер су окупатори већ почели вршити јак терор у земљи.

Период од дана окупације до 22. јуна углавном је протекао у напору да се учврсте партијске везе, техничке везе на целој територији Југославије, јер је Југославија тада била подељена на шест граница, била је раскомадана.

Даље, то је период када су се стварали војни комитети. Сви партијски комитети, и војни који су организовани после мајског саветовања, требало је да се организују и повежу, тако да се Партија организовано припрема за војну акцију.

Та активност није била концентрирана само на партијске организације него су се и масе укључивале у процес војних припрема.

У том периоду, нарочито како се ближио 22. јун, већ су се били почели проносити гласови да предстоји напад на Совјетски Савез. Ти гласови нису потицали из Совјетског Савеза, иако смо имали везе са Совјетским Савезом и са Коминтерном, него се то осећало. Гледали смо сваког дана како иду немачке

колоне из Грчке према истоку. Било је обавештења да су немачки војници говорили: „Идемо на исток“. И у масама се причало о томе да Немци иду на Русију. Разуме се, људи су веровали да ће Совјетски Савез брзо рашчистити ситуацију, допринети нашем ослобођењу.

Ето, у тој атмосфери, 22. јуна ујутру пошао сам рано, у 6 сати, на састанак са Буром Јовановићем¹, који је одговарао за технику у Покрајинском комитету Војводине.

Ја сам у том периоду имао задатак да учврстим техничке везе. Купио сам штампарију за Војводину и требало је да је инсталирамо. Македонија је већ имала, у Црну Гору је већ била пребачена једна штампарија у Титоград, односно у Подгорицу. Имали смо штампарију на Авалском друму у кући Цирила Жужека, Шумадијска бр. 187 и централну штампарију. Тако се онда комплетирала цела техничка база.

*

То јутро сам у 6 сати дошао код Буре Јовановића да разговарамо о пребацивању штампарије у Војводину. Он ми рече да је чуо преко Радио-Москве да је Хитлер објавио рат Совјетском Савезу. Чим је то рекао, а становао је код Ауто-команде, одмах сам отишао код Биласа, који је становао у близини Ауто-команде, и обавестио га да је Хитлер објавио рат Совјетском Савезу. Пошли смо одмах код другог Тита, који је тада становао код Свете Савичевића. Али је Стари² био изишао. Договорили смо се да га потражимо одмах после ручка. Касније су ми јавили да је заказан састанак Политбироа Централног комитета истог дана у 4 часа после подне у стану Ивана Милутиновића. То је био састанак проширеног Политбироа. Наиме, после Титовог доласка у Београд, одлучено је да састанцима Политбироа присуствују, поред чланова Политбироа, још Сретен Жујовић, Иво Лола Рибар и ја. Од чланова Политбироа састанку су присуствовали Тито, Марко, Билас, Иван Милутиновић. Лескошек и Кардељ били су тада у Словенији, а Раде Кончар у Хрватској.

То је био кратак састанак. Његова основна одлука била је да се убрзају припреме за оружани устанак. Решено је да се изда проглас народима Југославије. Било је тада међу нама коментара о томе да ће Совјетски Савез брзо сломити фашистичку армију и да ће брзо доћи ослобођење, па нећемо имати могућности да покажемо какву смо Партију створили, каквим властитим снагама располажемо, спремним и способним за оружану акцију, него ће опет руски пролетаријат понети терет борбе на својим леђима и слично.

Друг Тито је инсистирао на припремама, није се изјашњавао о томе хоће ли рат да траје дуго или неће. Инсистирао је да се војни комитети појачају и међусобно повежу и да се цела Партија припрема за оружани устанак. Била је од раније директива да се припремају партизански одреди, да се стварају организације, да се људи пребацују на терен, да се све то убрза. Али да се још не почиње док не видимо како ће се ситуација даље развијати.

Мени је Билас тада, а он је водио агитпроп, рекао да припремим штампарију, тако да може да излази два пута дневно билтен са Источног фронта, јер се очекивало да ће Совјетски Савез да крене, да донесе слободу свету, и то врло брзо. Живели смо у убеђењу да ће се рат водити на туђој земљи односно територији, а не на територији Совјетског Савеза. Ја сам био стално тог убеђења — да се рат на територији Совјетског Савеза неће водити.

Партија је кренула. Проглас је штампан у нашој штампарији, овде у Београду. Није у централној, него у покрајинској штампарији³, јер централна још није била припремљена. Заправо, таман је била спремна, а бомба је ударна у кућу и срушила зид.

Ја сам био припремио штампарију да двапут дневно излази билтен. Међутим, после два-три дана почеше немачки извештаји да објављују у Београду да фашистичке армије незадрживо продире у Совјетски Савез. Већ после четири-пет дана почеше да спомињу Смоленск. То је деловало као хладан туш и на

партијске кадрове и на грађанство, на све поштене људе. То ја могу најбоље да знам јер сам долазио у додир, организујући технику, са грађанима који су сматрани нашим симпатизерима — то су били демократски расположени људи. И листом су ме дочекивали са питањем: шта је ово, има ли каквог отпора нгде. Па онда узимају мапе и показују колико су Немци напредовали, првог дана, тругог, трећег, четвртог, мере колико је то километара. Сви питају шта је то. — Ви сте говорили о снази Совјетског Савеза, да непријатељска нога неће ступити на њихову територију, да се рат ни једног дана неће водити на територији Совјетског Савеза, а шта се сада догађа. И што је најгоре, и у Партији су се питали шта је то, јер су сви веровали Стаљиновој или Молотовљевој изјави да се рат никада неће водити на територији Совјетског Савеза. И не знаш шта да одговориш. Сећам се да ми је један друг, који је ратовао у Шпанији, објашњавао да је то тактика Црвене армије. Пушта Немце да уђу дубоко, али им не дозвољава да се шире, тако продиру у облику клина, па ће једног дана да пресеку те клинове, направе обруч око Немаца и униште их. Сећам се да смо онда и ми почели тако да објашњавамо надирање Немаца и тактику Црвене армије.

*

Ова атмосфера, ова ситуација претила је да паралише припреме Партије за оружани устанак, јер где год дођеш, сви питају шта је са Совјетским Савезом. Постајала је опасност да се запостави наша ситуација, да се деморалише Партија.

Мени се дубоко урезао у сећање онај драматичан позив преко московског радија: Устајте, пролетери свих земаља, на ноге, Совјетски Савез је у опасности, у борбу! То је био врло драматичан позив.

И онда још нешто, ни једна пушка није планула у Француској, а француска Партија сматрана је најјачом у Европи. И друго, француски народ је био оријентисан против Немаца, тради-

ционално, па онда ту су традиције слободарског француског народа. Ту је био Народни фронт. Ту су били повољни услови. И ниједна пушка да плане.

Ми смо на Универзитету (а ја сам изишао из организације на Универзитету) манифестовали за Француску, за њен Народни фронт. Сећам се кад је долазио француски министар иностраних послова у Београду, Ивон Делбос⁴, ми смо демонстрирали у знак солидарности са француским Народним фронтом. Француска партија је била за мене најјача партија, а познато је било антифашистичко расположење француског народа, тако да сам очекивао да ће ту најпре букнути. Али тамо је све ћутало. Код нас се почело дискутовати о томе шта је са Француском, где је француска Комунистичка партија. Тако да је било спонтаних реакција код чланова Партије да ми не смемо да ћутимо. Такве реакције било је и у народу: шта буде са Совјетским Савезом — нека буде и са нама. Таква спонтана реакција је била и код партијског чланства.

Таква је била атмосфера тих дана.

Ја сам наставио и даље да организујем технику. Пре састанка од 22. јуна тражио сам био од друга Тита да ме пребаци на војни рад, али није хтео. Ето, и то је детаљ који илуструје ондашње расположење, ту атмосферу.

У тој атмосфери заказан је и нови састанак проширеног Политбироа за 4. јул ујутро. Састанак је одржан у кући Рибникара на Дедињу.⁵ Појединачно смо довођени до куће, на састанак. Присуствовали су Тито, Ранковић, Билас, Црни, Лола Рибар и ја. Иван Милутиновић је требало да дође, али, изгледа, није се нашао са оним који је имао задатак да га доведе до куће. Он није знао кућу, тако да није могао да дође сам. Чекала га је веза, али он није дошао.

Састанак је почео ујутру око 9 сати. Трајао је цео дан. То није био уобичајени састанак са припремљеним рефератом, извештајем, него је текао у форми дискусије, разговора. Углавном је друг Тито излагао. Има неких детаља којих се добро сећам.



Соба у којој је одржана седница Политбироа ЦК КПЈ 4. јула 1941.

La pièce où eut lieu la réunion du Politbureau du Comité Central du PCY le 4 juillet 1941

Чим сам наишао — у соби су већ била двојица-тројица са Титом — друг Тито ме је одмах дочекао:

— Дошло је и твоје вријеме. Доста је штампарија, сада ћеш пушку у руке.

То је, у ствари, био одговор на моју ранију молбу, да ми да други посао. Тако ме је једном реченицом, убацио у целу ситуацију, чим је рекао да ћу пушку да узмем.

Сећам се да је друг Тито, чим је отворио састанак, рекао:

— Доста са тим причама о фронту у Совјетском Савезу. Пустимо совјетским друговима и совјетском народу да ријешавају свој фронт, они ће то најбоље учинити, а ми да отворимо наш фронт, да ријешавамо нашу ситуацију.

И онда је наставио:

— Треба пустити да остале земље, да остале партије саме ријешавају своје проблеме. Треба да се престане са дискусијом како је у другим земљама,

шта је тамо, хоће ли друге земље водити борбу или неће, треба престати са тим. Дајте, окрените се према нашим проблемима, нашој револуцији, нашем устанку, нашим задацима.

Тај моменат никад нећу заборавити. Он је са мене скинуо све оно што ме је збуњивало, то ћутање у Француској, у Европи, ситуацију на фронту у Совјетском Савезу. Сећам се, то је са мене скинуло један терет и отворило историјску перспективу оружане борбе и револуције.

Онда је, више у разговору, анализирао низ унутрашњих проблема. Рекао је да је наша Партија створила политичке услове да може повести ослободилачку борбу, захваљујући својој политичкој линији у току последњих година. Рекао је да је Партија једина политичка снага која је истовремено и општејугословенска. Значи, једина снага која уједињава све народе раскомадане

Југославије, једина снага која је патриотска.

Док је он то говорио, сетио сам се наших ставова и акција. Сећам се прогласа Централног комитета 1938. године, поводом аншлуса⁶. Тада сам растурао тај проглас, па сам био ухапшен. Проглас није имао ничег компромитујућег, сем потписа — Централни комитет. У њему се говорило о томе да је Хитлер дошао до границе, да се наднела непоследна опасност над народе Југославије. Када је Хитлер ушао у Чехословачку, десетине хиљада нас ишло је да се пријави у чехословачко посланство у добровољце⁷. Сећам се демонстрација на Славији, па на Котеж-неимару; директно сам учествовао у тим демонстрацијама под паролом „Судбина Чехословачке, то ће сутра бити судбина Југословена“.

И онда, сетио сам се како су се владе смењивале: Јефтић, па Стојадиновић, па Цветковић, па Мачек. Али то је била све линија издаје владајућих кругова. Мењале су се гарнитуре, али су се све више одвајале од старих савезника и оријентисале ка фашистичкој осовини. Група која је била прозападно оријентисана организовала је 27. марта пуч, али без маса. На улицама се видело да су масе остале уз Партију на општејугословенској линији. „Боље рат, него пакт“, „Боље гроб него роб“. То је била ерупција расположења народа, спремног за борбу. Партија је припремала народ за оружану борбу.

И тако, док је Стари говорио о политичкој зрелости Партије, ја сам то јасно осећао, јер док су се владајуће групе мењале, и свака ишла све даље у издају, дотле је стварно као једина револуционарна, патриотска снага, свејугословенска снага, остала само наша Партија. И зато у овој ситуацији, у земљи раскомаданој и узурпираној, то је давало просто нову снагу и веру да стварно Партија може да изврши историјску мисију.

*

И даље, Тито је говорио о томе да је Партија постала политичка сила, да она није више секташка организација,

него је у илегалним условима успела да се афирмише као политичка снага, веома широко повезана са масама. Он је о томе говорио као о битном услову за оружани устанак.

Сећам се, чим је друг Тито дошао у земљу, одмах је рекао — подмлађујте Партију, смелије приступајте повезивању са масама. Смело се повезујте са радницима. За то је нужно да имамо добар политички апарат, да имамо људе, да можемо линију Партије, у илегалним условима, да саопштавамо масама. Морамо имати илегалан технички апарат, спреман и способан, да Партија може у довољним количинама штампати политички и партијски материјал и саопштавати своје ставове масама.

Раније би дошао један или би дошла две летка годишње, који су се обично растурали поводом 1. маја или 7. новембра, али то су били уопштени прогласи. А растурали су убацивањем кроз отворен прозор у виле, у дворишта; није било предавања из руке у руку. Тито је стално говорио да се треба повезивати са људима, давати им материјал из руке у руку. Погрешно је мислити да ће то довести до провала. Организације су се раније биле просто зачуриле, да бе се сачувале од полиције. А у таквим условима, прво, не можеш да допреш до маса и, друго, било је доста активиста који су се слабо држали у полицији. Они су били изоловани од маса, нису осећали њихову снагу, па су се у затвору брзо деморалисали. А кад су се повезали са масама, одмах је било друкчије, без изузетка сви су се добро држали у полицији.

Постали смо политичка партија и полиција није могла ништа. Док је раније само једна провала откривала целу организацију, од 1937. године практично никаква провала није могла ништа да нам учини.

*

Сећам се, исто тако, да ми је друг Тито рекао, чим је дошао у Београд, после окупације, негде крајем априла, да треба да штампам проглас Политбироа, и да је то хитно. Одговорио сам да

Народи Југославије: Срби, Хрвати, Словенци, Црногорци, Македонци и други...!

Већ преко три недеље бије се највећа и најкрвавија битка у историји света. С једне стране на срћу дивљи фашистички чопори Хитлера који као изгладњели пси крвавих губица и испљажених језика чине очајне напоре да се дочепају оних огромних богатстава која су себи створили у зноју лица свога мирољубиви народи Совјетског Савеза. С друге стране бори се са до сада невиђеним јунаштом и самопожртвовањем херојска Црвена Армија, дигао се читав совјетски народ на позив свога великог и генијалног вође, друга Стаљина да одбрани своју земљу, да уништи крване фашистичке хилене које се усудише да нападну на мирољубиву цватућу земљу, на његов миран рад, на његову културу, на његово благостање.

Радници, сељаци и грађани Југославије!

Поставимо себи питање: да ли се народи Совјетског Савеза боре само за себе? Да ли се та њихова циновска борба против фашистичких освајача тиче само њих? Не, она се тиче и нас, она се тиче свих поробљених народа, она се тиче свих оних којима прети опасност поробљавања, она се тиче читавог културног света. Може ли данас и један културан човек здравог разума веровати у глупе лажне фашистичке крвопије и освајача како се они тобоже боре против болшевиизма, за добро европских народа. Не, у те нове лажне фашистичке главорезе данас више нико не верује. Увек су ти бандити изашли неки лажни изговор кад год су напали или поробили неку земљу, али најдупља и најпрозирнија лаж јесте њихов изговор за напад на Совјетски Савез. Читав културни свет: сви народи поробљених земаља, народи Енглеске, Амрике итд. са презрењем одбацују те најновије лажне Хитлерове фашистичке банде и шачице њених верних паса у поробљеним земаљама. Сви ти народи симпатичу, диве се херојској борби Црвене Армије и спремни су да помажу праведну борбу Совјетског Савеза, јер су данас свјесни тога да је та борба совјетског народа уједно и њихова борба; они су свјесни тога да је то борба на живот и смрт против највећег непријатеља човечанске слободе, културе и напретка. У читавом свету данас је већ створен јединствени фронт свих демократских прогресивних снага у борби против мрака, масама и ropства—против фашизма.

Народи Југославије: Срби, Хрвати, Словенци, Црногорци, Македонци и други...!

Ваша је земља поробљена и опљачкана од тих истих злочинаца који се дрзнуше да дигну своје окрвављене канџе на Совјетски Савез. Ви сте били побеђени у рату, али нисте покорни. Славне традиције борби за правду и слободу ваших дедова не смеју бити заборављене. Сада је време да покажете да сте достојни потомци својих славних предака. Сада је време, сада је кључно време да се дигнете сви као један у борбу против окупатора и њихових лажних слугу прилика наших народа. Не предајте ни пред каквим терором непријатеља. На терор одговорите масовним ударом по најосетљивијим тачкама фашистичких окупаторских бандита. Уништавајте све—све што користи фашистичким освајачима. Не дозволимо да наше жељезнице превозе ратни материјал и друга сретства која служе фашистичким хордама у њиховој борби против Совјетског Савеза. Створимо од наше земље олсједугу тврђаву за фашистичке освајаче.

Срби!

Ваши највећи синови већ се боре по брдима против фашистичких угњетача. Но то није довољно, читав српски народ мора да помаже те борце и њихову борбу. Сви они који могу и који су способни нека ступају у партизанске одреде.

Фашистички окупатори осећају тај снажан отпор српског народа и зато настоје да по сваку цену створе од домаћих изрода своје оружје, своју потпору. Они су то потпору нашли у презреном издајци Љотићу, у такозваним комесарима на челу са крвником Анимијевићем, они су то потпору нашли у шачици полицијских паса као што су: Драги Јовановић, Вујковић, Бећаревић, Космајац и други. Ти народи српства хватају по улицама и кућама комунисте и друге народне борце који се боре за твоју слободу и предају их у руке фашистичких освајача који поробисше и опљачкаше твоју земљу. Они стрељају у масама те твоје синове.

Српски народе, шта су заслужили ти изроди? Заслужили су не само твој презир, него и срамну смрт издајника која их мора пре или касније стићи. Срби, онемогућите те изроде да спроводе у дело наредбе својих окупаторских фашистичких господара. Сав српски народ мора дати најжешћи отпор тим слугама освајача.

Хрвати!

Грозну срамоту наноси вам огавни издајник Павелић и његова усташка банда стварајући некакве добровољачке одреде против Совјетског народа. Хрвати, не дозволите да један добровољац крене против Совјетског Савеза. Ако вас буду терали на силу, ви бежите у шуму и стварајте партизанске одреде, водите борбу против окупатора и Павелићеве усташке банде. Хрвати, организујте се и срушите узурпаторску владавину Павелића, уједините своје снаге са српским, црногорским, словеначким и другим народима који већ воде оружану борбу против окупатора и њихових слугу. Устајте без оклевања на борбу против окупатора и усташа који

иду у поход против ослободилачке борбе Срба, Црногорана и других народа.

Комунисти Хрватске, Словације, Далмације, Македоније итд.!

Не оклевајте ни часа, већ хитно организујте партизанске одреде. Станите на чело ослободилачке народне борбе против окупатора као што то већ чине ваши српски и црногорски другови.

Искористите сада у овој тешкој ситуацији ваше годинама стечено искуство. Не предајте ни пред каквим жотвама сада када је у питању ослобођење народа, када фашистички крволаци прете да истребе све што је напредно и слободољубиво. У бој другови. У бој против фашистичких злогвора, непријатеља слободе и напретка, у бој за слободу и националну независност, у бој за збацивање фашистичког окупаторског јарма.

Комунисти, на вама лежи тежак, али часан задатак организације извођења тешке борбе са крволочним фашистичким злочинцима. Имајмо стално у виду да совјетски народи лију поточима своју драгоцену крв за спас читавог човечанства и то нам налаже да не оклевамо ни часа, да се свим снагама и сретствима боримо у првим редовима народа против фашистичких злочинаца који угњетавају нашу земљу и који су напали на велики и снажни Совјетски Савез надајући се брзој победи како би онда лакше подјармили читав свет. Ти бандити добијају све јаче и јаче ударе од славне Црвене Армије. Наш је задатак да на ово ме нашем фронту, у нашој земљи створимо за фашистичке освајаче пропаст, а не базу за снабдевање фашистичких хорди на северу. Будимо храбри будимо упорни, будимо брзи у својим акцијама, јер ту је у питању част наше Комунистичке партије као најборбенијег одреда радничке класе, ту је у питању част нашег народа.

Радници, сељаци, грађани и омладина Југославије!

У бој. У бој против фашистичке окупаторске банде која тежи да истреби не само најбоље борце народа, већ и Словене на Балкану, која тежи да подјарми читав свет, која тежи да заведе најстрашнију владавину над народима коју памти историја. У бој, јер је сада кључно час да збацимо окупаторски фашистички јарам. У бој, јер је то наш дуг пред совјетским народом који се бори и за нашу слободу. У бој, у последњи бој за уништење фашистичке заразе.

12 јула 1941 г

ЦЕНТРАЛНИ КОМИТЕТ

Комунистичке партије Југославије

Факсимил прогласа Централног комитета КПЈ од 12. јула 1941. (Архив за раднички покрет Југославије).

Le faximilé de la proclamation du Comité Central du PCY du 12 juillet 1941 (Les Archives du mouvement ouvrier de Yougoslavie).

тај проглас може да буде готов за седам до осам дана.

— Нисам задовољан твојом техником, рече ми друг Тито, јер после седам дана више неће бити актуелно.

Право да кажем — то ме је озбиљно увредило. Организовао сам седам штампарија, у Новом Саду, у Скопљу, у Црној Гори, у Београду три штампарије⁸, а за цело време није било ниједне провале. Сваке недеље је пун кофер партијског материјала ишао из Београда у све округе у Србији. Ако неко не добе једне недеље по материјал, идуће мора да носи два кофера. Кад се то упореди са оним како је некад било — по један летак добе или не добе у току године — онда је то био велики напредак. Био сам веома поносан на такву организацију. А он мени каже: Не ваља ти та техника.

Онда ми је објашњавао да смо политичка партија, да морамо реаговати одмах, истог дана, наш став мора допрети до маса, а ако то треба да чека неколико дана, онда застари.

Тада сам видео шта значи савремена техника за актуелну борбену политику Партије. Услови су били врло тешки, јер су Немци сваког ко би продао или купио штампарске машине — одмах стрељали. Зато је било тешко наћи оног који ризикује да прода машине. Али смо и тај задатак извршили. Друг Тито се стално интересовао како ствари иду. Набавили смо машину на електрични погон и узели професионалне словослагаче Слободана Јовића и Бранка Бонковића, симпатизере који су касније примљени у Партију. Отад није било проблема кад је требало да се нешто брзо штампа. Само Београд је добијао 20—30 хиљада примерака прогласа. А један примерак је ишао из руке у руку. То је била озбиљна снага у рукама Партије.

*

Још један детаљ. Радио сам 1939. године као члан Покрајинског комитета за Србију. У прво време три месеца радио сам на техници, и то у рејону Ваљево, Шабац, Мионица, Уб, Обрено-

вац. На целој тој територији била је само једна партијска ћелија од три човека, у Ваљеву. Пошто сам се повезао са Ристом Михаиловићем⁹ из Ваљева ишли смо даноноћно по селима, не стварајући партијске јединице него групе сељака којима смо давали партијски материјал. И они су радили као да су чланови Партије. У 50 одсто села убоског, обреновачког и ваљевског среза имали смо таквих људи. После извесног времена ти људи тражили су да буду примљени у Партију. Нисам знао шта ћу — да ли могу тако масовно да примам људе у Партију. Зато сам дошао у Београд да питам другове из Покрајинског комитета. И они се нису могли одлучити. И кад је друг Марко¹⁰ ишао у Загреб код Тита, а Марко је био секретар Покрајинског комитета Србије, питао је о томе. И Стари је одговорио: Треба их примити, није случајно што ти сељаци хоће данас у Партију. Ти људи били су база за Посавски партизански одред 1941. године. А тако је било и у Новом Саду и око Крагујевца, око Ниша.

Значи, Партија је била кичма једне револуционарне организације која је стално, непрекидно припремала масе за борбу.

Или кад је друг Тито говорио, анализирајући услове за оружани устанак, о томе да је Партија идејно монолитна, чврста, без фракција, да може да изврши револуцију, то ми је било блиско и разумљиво, јер је цела Партија била оријентисана на борбу, на револуционарну борбу. И када смо раније испуњавали разне задатке, увек се ишло у борбу. И када смо се пријављивали масовно за Чехословачку, раније за Шпанију. Колико је то било важно, видело се касније у току борбе. Секретар партијског руководства у Македонији Методије Шаторов, који није израстао из наше Партије, него је дошао са стране, затворио је партијску организацију Македоније, тако да је за његово време била одсечена цела једна организација од револуције. И то је један од главних разлога што је требало да прође два-три месеца док се не рашчисти са секретар-

ром Шаторовим, па да тек онда крене устанак и тамо.

Да наведем и још један детаљ. Партијска организација из Зенице одговорила ми је кад сам, према одлуци донетој на састанку 4. јула, стигао у Сарајево, да се не слаже с тим да одмах уништи Жељезару јер ће нам она бити потребна и у социјализму. То сам јавио другу Титу писмом. Одговорио је, такође, писмом, да одмах распустим ту организацију и питао се — прилично изненађен — зар још у нашој Партији постоји организација која не прихвата оружану борбу, која не прихвата директиву да треба уништити све што може да служи окупатору. То је био изузетак у 1941. години, на почетку устанка. Морам рећи да су чланови ове организације, после њеног распуштања, и поред тога што више нису били чланови Партије, организовали акцију за рушење Жељезаре, али их је у томе омела провала.

Тога сам се сетио и 1943. када сам делегату ЦК бугарске Партије Балгаранову говорио о томе како је код нас текао устанак и револуција. А он ми је тада рекао: Е, ви сте имали само једну организацију коју је требало убеђивати, свега једну, а код нас у Бугарској треба пола Партије убеђивати, и то сада, 1943. године“.

Сећам се да је друг Тито говорио о међународној ситуацији отприлике овако: Тачно је то да нема оружаног отпора у Европи, да су европске земље углавном покорене, прегажене. Остала су једино Британска острва. Тачно је и то да у Совјетски Савез надиру Хитлерове армије у правцу Москве и Лењинграда. Међутим, ово је борба на живот и смрт, ту сваки народ треба да допринесе свој део. Ја верујем у снаге социјализма.

Сећам се, у једном моменту је рекао: Ако би победиле снаге фашизма, онда би за дуги низ година настао мрак. Ту нема бирања. Морам се борити. Шта буде са Совјетским Савезом нека буде и са нама. Запамтио сам те његове речи. Иако је ситуација била врло тешка, Тито је веровао у снагу Совјетског Савеза и у пролетаријат Европе. Ситуација у међународним условима, рекао је, мора се побољшати. Али наше снаге су

јакe, ми морамо дати пример другима. Што пре у оружану борбу.

Говорећи о политичкој ситуацији у Југославији после окупације, рекао је да она није свуда иста. Пре свега, нису исти политички услови у хрватским крајевима и у српским. Рекао је да ће ту бити разлике, да ће Немци настојати да супротставе Хрвате Србима, да ће Хрватима привидно дати неку власт, неку државу, а то су и учинили. У Србији се може брзо организовати устанак, а и у Словенији, у Црној Гори; али у Хрватској ће то мало теже ићи у почетку. Како ће се све више раскривавати политика Немаца, ми ћемо добијати стабилнији положај. И у Македонији окупатор иде са наводним ослобођењем Македоније под Бугарима, и ту ће теже ићи. Међутим, треба упорно терати окупатора да се открије, да покаже право лице, и то политичким и војничким акцијама истовремено.

Колико је било далековидо то његово излагање, то сам касније најбоље могао да видим када сам дошао из Босне у Ужице. Знао сам ситуацију у источној Босни. Тамо су били постигнута ванредно крупни војнички успеси, ослобођена велика подручја, али политички успеси нису били једнаки, јер су практично ту били четници, који су носили кокарде. Комуниста је било мало. У четири партизанска батаљона, који су заузели Рогатицу, све је носило кокарде, ниједног комунисте није било. После сам отишао у Ужице код друга Тита на реферисање. Видим у Србији војску, свесну, комуниста доста у одредима. Био сам у Посавском одреду. Ту су били и политички и војнички крупни успеси. Очекивао сам ослобођење Краљева и Ваљева, скоро су до Београда били дошли партизански одреди.

Износно сам другу Титу ситуацију у источној Босни. Имао сам утисак да ме и слуша и не слуша. И на крају ме питао може ли тамо на Романији да се смести Врховни штаб. То је било у септембру 1941.

— Шта ћете ви код мене?

— Можда ће овде почети да опада устанак, одговорио је.

Зачудно сам се јер смо очекивали пад Краљева, Ваљева и других места. А он каже да се морамо померати према источној Босни и даље према Хрватској.

И чињеница да се деловало истовремено и политичким и војничким акцијама имала је велики значај. Наиме, тамо где се остало само на политичком раскринкавању окупатора, а тако је углавном било у поробљеним европским земљама, није ни дошло до оружане борбе.

Сећам се, даље, да је Тито посебно говорио о потреби да чувамо кадрове. Говорио је о равничарским крајевима, да ће ту бити тешко, и да не треба да заузмемо никакве ставове, него да сачекамо, да видимо шта се може учинити и како, да не излажемо партијске организације и симпатизере удару непријатеља. Говорио је, затим, да све компромитоване кадрове из градова треба пребацити на терен, а у градовима оставити само некомпромитоване, ради континуитета организације. Рекао је да ће бити значајна ствар ако успемо да водимо револуцију и да истовремено имамо организације, и то чврсто повезане са терена. То ће бити тешко, јер је то револуција, рат. Али веома је важно да у градовима имамо организације које ће помагати фронт, борбу, потребно је да обезбедимо међусобне везе.

Касније се показало колико је то било важно. Наиме, и београдска и скопска организација су упорно задржавале у граду најбоље кадрове, а имале су тешке губитке, уместо да их шаљу у партизане.

*

Још је говорио о одредима. Рекао је да партизански одреди треба да буду мали, лако покретљиви, тако да ударе на једном месту и да се у току ноћи

удаље 10—20 километара. Сваки одред мора имати политичког комесара. Главни задатак одреда је да уништава све што може непријатељу да служи, и живу снагу непријатеља. Свуда где смо, овако поступили, а нисмо допустили стихију — успели смо!

Пошто се народ масовно дигао на оружје, врло брзо је почело формирање већих војних јединица.

Дао је још један савет. Говорио је да у ратној ситуацији партијске организације треба да се прилагоде војничком начину руковођења. Чланови Партије биће борци у ратним условима. Неће бити више услова за нормалан партијски живот, за састанке комитета, одлуке комитета, за редован демократски партијски живот. Револуционарна ситуација захтеваће од појединаца брже одлуке. И зато је предложио да се користи метод да поједини другови иду са овлашћењима, партијским и војним, на извршење појединих задатака.

Друг Тито је саветовао да се на терену повезујемо са свим демократски и патриотски расположеним снагама — да се што шире окупе масе за борбу против окупатора.

Сећам се да је одлучено да Билас са партијским и војним овлашћењима иде у Црну Гору, а ја у Босну. Устанком у Србији директно је руководило уже руководство, а Жујовић је отишао на терен у Србију. После ћемо се договорити за Хрватску, Словенију и Македонију. У Македонији је, због Шаторова, а ту је била и Коминтерна умешана, требало рашчистити ситуацију.

На завршетку друг Тито је инсистирао на томе да што пре почне оружана борба. И стварно, није се дуго чекало. Прве оружане акције партизана почеле су већ следећих дана.

НАПОМЕНЕ

¹ Бура Јовановић, повереник Покрајинског комитета КП Србије за Банат. Одржавао везу између ПК Војводине и ПК Србије. Данас је члан ПК СКЈ за Војводину и ЦК СКЈ за Србију.

² Јосип Броз Тито.

³ Покрајинска штампарија је у априлу 1941. смештена у кућу Цирила Жужека, поштанског службеника, у Шумадијској улици бр. 187. У овој су штампарији поред Жужека радили: др Радомир Герић, Брана Перовић и Владета Поповић. Двадесет трећег јуна 1941. полиција је ухапсила др Герића, Цирила Жужека и Владету Поповића, али склониште није пронађено. Овај стан је био до октобра 1943. склониште ПК КПЈ за Србију.

⁴ Дванаестог децембра 1937. у Београд је дошао министар иностраних послова Француске, Ивон Делбос, и том приликом организоване су и одржане велике манифестације за Народни фронт Француске.

⁵ Сада Булевар октобарске револуције бр. 10 а.

⁶ У мају 1938. ухапшен је Светозар Вукмановић-Темпо и спроведен Државном суду за заштиту државе, оптужен за умножавање и растурање прогласа ЦК КПЈ поводом насилног присаједињења Аустрије Немачкој.

⁷ Седмог јуна 1938. одржана је свечана академија у сали универзитета посвећена одбрани Чехословачке републике, на којој је говорио Иво-Лола Рибар. Око 60.000 омлади-

наца из Југославије добровољно се пријавило за олазак у помоћ братској Чехословачкој.

⁸ Светозар Вукмановић-Темпо организовао је у Београду три штампарије: октобра 1939. набавио је штампарску машину „Бостон“ и сместио је на Котеж Ненмару, у стан Влада Видовића. Марта месеца 1940. ова штампарија је пресељена у једну вилу код Цветкове механе. У овој штампарији израђен је други број „Пролетера“ издат у Београду. Пред рат ова штампарија послата је у Војводину.

Другу машину „Тига“ купио је Светозар Вукмановић-Темпо 1940. у Земуну и пренео је у стан Чила Ковачевића на Црвеном крсту. Крајем фебруара 1941. ова машина пресељена је у близину Цветкове механе, у вилу коју је закупио Блажо Јанковић. У њој је отштампан „Комунист“ и почело је штампање једног броја „Пролетера“ који није завршен. Рад је прекинут због бомбардовања Београда. Штампарија је склоњена у Шуматовачку улицу бр. 130.

Поред ових штампарија формирана је и штампарија ЦК КПЈ за коју је саграђено склониште у кући инг. Бранка Максимовића на Бањичком венцу бр. 12. Грађење је започело 1940. године, али је априла 1941. зграда била оштећена. У мају је настављено зидање и у јулу штампарија је започела са радом, који је трајао све до новембра 1943.

⁹ Ристо Михаиловић, народни посланик. Сада секретар Среског комитета у Ваљеву.

SOUVENIRS DE LA REUNION HISTORIQUE DU BUREAU POLITIQUE DU COMITE CENTRAL DU P.C.Y. TENUE LE 4 JUILLET 1941 A BELGRADE

S. VUKMANOVIC TEMPO

Dans ses souvenirs Svetozar Vukmanović-Tempo évoque tout d'abord la situation du pays et la politique que le PCY avait poursuivie à la veille de l'attaque de l'URSS par l'Allemagne hitlérienne. A la suite de la guerre qui ne dura pas longtemps et la capitulation de la Yougoslavie, le Comité Central du Parti Communiste de Yougoslavie demanda à tous les communistes de se mettre aux premiers rangs du combat, de ras-

sembler, cacher et conserver des armes qui devaient être utilisées dans l'insurrection armée.

Le 22 juin 1941 à 4 heures de l'après-midi eut lieu la réunion du Bureau Politique du Comité Central du Parti Communiste de Yougoslavie dans l'appartement de Ivan Milutinović, situé dans la rue Molerova. Il fut décidé à cette réunion qu'une proclamation serait adressée aux peuples yougoslaves les

invitant à prendre part dans la lutte armée et dans l'insurrection générale.

L'auteur expose comment se déroulaient des préparatifs de la réunion du Bureau Politique qui fut ouverte le 4 juillet à 9 heures du matin. A cette réunion avaient pris part: Josip Broz Tito, Aleksandar Ranković, Milovan Djilas, Sreten Zujović-Crni, Ivan-Lola Ribar, Svetozar Vukmanović-Tempo. Ivan Milutinović y devait participer également. Pourtant, n'ayant pu se mettre en relations avec ses camarades, il n'y était pas venu. La réunion se déroulait sous forme de discussions, sans présentation préalable de rapports. Elle fut ouverte par le camarade Tito qui soulignait dès le début qu'il ne fallait pas beaucoup discuter la situation dans les autres pays, mais qu'il «fallait se retourner vers les problèmes nationaux, notre révolution et notre insurrection». «Ceci a ouvert les perspectives historiques de la lutte armée et de la révolution», dit l'auteur dans ses mémoires. Le camarade Tito avait souligné que le Parti Communiste de Yougoslavie avait créé des conditions politiques appropriées dans lesquelles on pouvait mener la Lutte de Libération Nationale et que le Parti était la seule force politique unissant tous les peuples de la Yougoslavie démembrée. Le Parti s'était affirmé en tant que puissance politique idéologiquement compacte et rattachée aux couches populaires, ce qui représentait une des conditions essentielles indispensables pour l'insurrection armée. L'écrivain de ces souvenirs évoque les paroles suivantes du camarade Tito: «Si les forces fascistes remportaient la victoire nous serions obligés de vivre dans une nuit obscu-

re pendant une période très longue. L'on ne peut pas choisir. Nous devons lutter...».

Lors de cette réunion les tâches furent assignées à des organisations du Parti dans le cadre de la conception de la résistance armée dans de différentes régions de la Yougoslavie. La situation politique différait selon les régions et par conséquent, les conditions pour l'insurrection étaient différentes. Il fut souligné particulièrement que la tâche importante consistait à entretenir la liaison constante entre la campagne et les villes où il fallait obligatoirement garder des organisations du Parti. L'attention particulière fut portée sur la protection des cadres compromis dans des villes. Le camarade Tito donna conseil d'entrer en relations dans les campagnes avec tous les éléments patriotiques et démocratiques. Les organisations du Parti, agissant dans les conditions de la lutte armée, devaient s'adapter à la direction militaire des opérations. «La lutte révolutionnaire exigera de chaque combattant des décisions plus rapides».

Quant à l'organisation des détachements de partisans, il fut décidé que ces détachements seraient plus mobiles, moins grands, ayant pour but de détruire des forces vivantes de l'ennemi, ainsi que tout ce qui servait à l'ennemi.

Lors de cette réunion, il fut demandé à certains membres du Comité Central de partir avec les autorisations nécessaires dans de différentes régions du pays pour y organiser la lutte armée.

Peu après cette réunion du C. C du PCY, la lutte armée fut déclanchée en Serbie, au Monténégro et dans d'autres régions du pays.